

В. С. Болбас, кандыдат педагагічных навук,
дацэнт, прарэктар па навуковай рабоце
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага
інстытута імя Н. К. Крупскай

У артыкуле акцэнтуюцца ўвага на традыцыяналізме ў працэсе гадавання дзяцей. Зроблены вывад, што падмуркам народнай педагогікі з'яўляецца фарміраванне аднаведных звычак. Паказаны вытокі эфектыўнасці народнага выхавання, у ходзе якога імкнуліся адначасова ўздзейнічаць на свядомасць, пачуцці, волю і характар дзяцей.

Метады і сродкі маральнага выхавання ў народнай педагогіцы беларусаў

Народнае выхаванне было выклікана да жыцця неабходнасцю накіроўваць, актывізаваць, папраўляць і дапаўняць натуральны прыроднасацыяльны працэс развіцця і сталення дзяцей, якія паступова становіліся паўнапраўнымі членамі грамадства. Перадача маладым пакаленням назапашанага сацыяльнага вопыту, што пастаянна ўскладняўся, усё ў большай ступені патрабавала спецыяльна арганізаванай, мэтанакіраванай дзейнасці. Таму ў народным асяроддзі выхаванне як самастойная грамадская з'ява адасабляецца ад іншых механізмаў сацыялізацыі і набывае статус састаўной, свядома накіроўваемай дзейнасці. Дзякуючы ёй у значнай ступені вырашаліся задачы развіцця і фарміравання асобных індывідаў і людской супольнасці ўвогуле ў адпаведнасці з мэтавымі ўстаноўкамі і каштоўнасцямі здабыткамі грамадства. Важна адзначыць, што менавіта цеснай узаемасувяззю народнага выхавання з іншымі фактарамі сацыялізацыі асобы ў многім тлумачыцца высокі ўзровень яго эфектыўнасці.

З развіццём і ўзбагачэннем сацыяльнага вопыту ўскладняўся і працэс далучэння да яго падростаючых пакаленняў. Таму ў народзе падкрэслівалі, што працэс гадавання дзяцей не можа быць пушчаны на самацёк, ён патрабуе пэўных навываў: "Умеў дзіця радзіць, умей і вучыць" [1, с. 15].

На працягу многіх стагоддзяў беларускі народ выпрацаваў шмат формаў, метадаў і сродкаў выхавання, дзейнасць і выніковасць якіх выверана і апрабавана жыццём і часам. Прычым даследчыкі ўсё больш схіляюцца да думкі, што выбар шляхоў і сродкаў выхавання быў не механічны, не выпадковы, а вынікаў з агульных ідэй народнай культуры, народнай філасофіі. Сцвярджаючы падобную думку, адзін з першых савецкіх даследчыкаў народнай педагогікі Г. Вінаградаў спасылаецца на С. І. Гесэна, які пісаў: "Вялікая педагагічная сістэма — нават там, дзе яна выдае сябе сама (або яе лічаць) за чыста эмпірычную навуку, — ёсць дадатак да жыцця філасофскіх поглядаў" [2, с. 7].

Многія навукоўцы лічаць, што менавіта сукупнасць і ўзаемазалежнасць выхаваўчых ідэй і шматлікіх складаемых народнага выхавання якраз і дазваляе гаварыць аб такім феномене, як народная педагогіка [2, с. 7]. Асноўным яе пастулатам заўсёды было маральнае выхаванне, праблемы якога не страчваюць актуальнасці і цяпер. Таму варта спыніцца на маральна-выхаваўчых метадах і сродках, што выкарыстоўвалі нашы продкі пры гадаванні дзяцей.

Галоўная асаблівасць народна-выхаваўчых метадаў і сродкаў у значнай ступені вызначалася традыцыйнымі характарам жыцця людзей. Была выпрацавана сістэма сродкаў, якія пастаянна рэгулявалі змест, характар і формы паводзін людзей. Шматвяковы калектыўны маральны вопыт асэнсоўваўся як мудрасць продкаў, кандэнсаваны ў пэўныя традыцыі, набываў выражаную стэрэатыпінасць і абумоўліваў развіццё адпаведных прыёмаў і метадаў выхавання. Шматлікія народныя традыцыі з іх усеагульнасцю, устойлівасцю, эмацыянальнай прываблівасцю, прыроднай натуральнасцю з'яўляліся эфектыўнымі сродкамі маральнага выхавання. Прычым трэба мець на ўвазе, што традыцыйная культура не механічнае паўтарэнне нязменных яе элементаў у розных пакаленнях людзей. З аднаго боку, метады і сродкі народнага выхавання маюць пэўную арыентацыю на капіраванне вопыту папярэднікаў (што, дарэчы, робіць значна лягчэйшым працэс яго засваення), але, з другога — яны прадугледжваюць неабходнасць творчага выкарыстання набыткаў продкаў у новых умовах. Даследчыкі якраз і адзначаюць, што ў самой традыцыі, нягледзячы на стэрэатыпізацыю ўвасобленага ў ёй вопыту, закладзена тэндэнцыя да зменлівасці [3, с. 58]. Думаецца, што менавіта пластычнасць паводзін у многім абумоўлівае іх жыццяздольнасць і ўстойлівасць.

Традыцыйнасць маральных каштоўнасцей і нормаў паводзін у спалучэнні з устойлівасцю сацыяльных адносін у значнай ступені забяспечвае эфектыўнасць і надзейнасць народных метадаў выхавання.

Звычайна як адна з формаў выяўлення і рэалізацыі традыцый фарміруюць пэўны спосаб паводзін. рэгулююць узаемаадносінны ў грамадстве. У адрозненне ад традыцый, якія непасрэдна фарміруюць пэўную скіраванасць паводзін, звычайна садзейнічаюць развіццю маральна-духоўных якасцей праз выкананне дэталёвых прадпісанняў учынкаў у канкрэтных сітуацыях. Нельга не пагадзіцца з І.В.Суханавым, які сцвярджае, што "звычай і традыцыі, з'яўляючыся масавымі звычкамі, з'яўляюцца ў той жа час сродкамі фарміра-

вання гэтых звычак у маладых пакаленнях" [4, с. 216]. У сваю чаргу, звычайна ўтрымліваюць шматлікую колькасць абрадаў, якія з дапамогай эмацыянальна насычаных умоўных дзеянняў садзейнічаюць трываласці і эфектыўнасці выхаваўчага працэсу. У традыцыйна-бытавой культуры абрады выступаюць у якасці канкрэтных формаў выхавання. На працягу гісторыі ў беларускага народа існавалі каляндарна-вытворчыя, сямейна-бытавыя, грамадскія і царкоўныя абрады, і кожны з іх меў значны маральна-выхаваўчы патэнцыял. Можна зрабіць вывад, што традыцыі, звычай і абрады — гэта не проста сродкі і формы народнага выхавання, а нешта большае, што ўяўляе адносна самастойную, устойлівую выхаваўчую падсістэму, якая імператывна патрабавальнасць да ўчынкаў чалавека непрыметна пераводзіць ва ўнутраную яго патрэбнасць паводзіць сябе належным чынам.

Аналагічныя выхаваўчыя магчымасці мелі і народныя святы як сукупнасць пэўных звычак і абрадаў. Усе гэтыя сродкі аказвалі ўплыў на дзяцей, якія з ранніх гадоў актыўна ўдзельнічалі ва ўсіх формах грамадскіх адносін. Найважнейшы маральна-выхаваўчы метады народнай педагогікі — метады практыкаванняў, ці прывучэння. У гісторыі выхаваўчай практыкі вельмі часта ён дапаўняўся строгімі патрабаваннямі і нават прымусам. У народзе лічылі, што розум дзяцей не настолькі сфарміраваны, каб яны маглі ўсвядоміць сэнс многіх правіл супольнага жыцця, таму дабіцца ад іх дабрачыннасці можна шляхам прывучэння. Фальклорная мудрасць беларусаў раіць: "Адзін добры вопыт важней за сем мудрых павучэнняў" [5, с. 246]. Так, дзяцей прывучалі гаварыць праўду, даваць міласціну, паважліва адносіцца да бацькоў, старэйшых і інш. Арганізацыі ўстойлівай лініі маральных паводзін садзейнічалі метады кантролю і даверу. Досыць упэўнена можна канстатаваць, што фарміраванне станоўчых звычак з'яўляецца трывалым і надзейным падмуркам народна-выхаваўчай сістэмы.

Між тым многія распрацоўшчыкі тэарэтычных асноў маральнага выхавання катэгарычна лічаць, што "выхаваўчыя магчымасці практыкаванняў вельмі праблематычныя адносна іменна маральнага выхавання" [6, с. 113]. Безумоўна, крытэрыем маральнай выхаванасці індывіда з'яўляецца яго канкрэтная свядома асэнсаваная дзейнасць, якая стымулюецца ўнутранымі матывамі, незалежна ад спакусы перад узнагародай ці страху перад пакараннем. Аналіз жа народна-выхаваўчай практыкі сведчыць, што такі ўзровень маральнай дасканаласці можа быць дасягнуты на пэўным этапе развіцця асобы, а на пачатковым

— перакананні не абавязкова павінны папярэдняча арганізацыі адпаведных паводзін. Больш таго, перакананні могуць застацца на ўзроўні рацыяналістычных адносін да рэчаіснасці, калі не будуць даноўнены практычным вопытам маральных паводзін. Каб высокамаральныя перакананні ўвасобіліся ў канкрэтныя ўчынкі і тым больш утварылі ўстойлівую лінію паводзін, неабходна іх замацаванне пэўнымі звычкамі.

З другога боку, агульнавядома, што без пэўных ведаў наогул немагчыма арганізацыя ніякіх практыкаванняў ці прывучэнняў. Свядомасць чалавека заўсёды разглядалася як найважнейшы арганізатар і рэгулятар маральных паводзін. Таму народная педагогіка беларусаў ніколі не прыніжала ролю перакананняў у фарміраванні маральнай дасканаласці. Наадварот, іх лічаць найважнейшай сілай, якая кіруе свядомымі ўчынкамі чалавека. Прычым перакананні, якія грунтуюцца не на доказнасці, а на веры, з'яўляюцца нават дамінантамі паводзін асобы. Яркі прыклад — рэлігійныя перакананні. Нярэдка перакананні эмпірычнага ўзроўню перадаваліся з пакалення ў пакаленне без усялякага рацыяналістычнага асэнсавання праз звычаі, традыцыі і досыць уплывова ўздзейнічалі на грамадскую свядомасць і на адпаведны лад жыцця. Такім чынам, у арганізацыі прывучэнняў прысутнічаюць як свядома асэнсаваныя, так і катэгарычна-імператывыя падыходы.

Асабліва ўвага заўсёды надавалася ўключэнню дзяцей непасрэдна ў маральна-выхаваўчую і наогул грамадска карысную, стваральную дзейнасць. Сучасныя навукоўцы не без падстаў называюць народную педагогіку педагогікай працы, бо, сапраўды, выхаванне працай і ў працы было стрыжнем народна-выхаваўчай сістэмы. Але працалюбства само па сабе яшчэ не з'яўляецца станоўчай маральнай якасцю асобы. Крытэрыем такіх ацэнак у беларусаў з'яўляецца скіраванасць працы і яе вынікаў на службу грамадству, імкненне прынесці карысць іншым людзям. Менавіта ў працэсе такой дзейнасці, як сведчыць народны вопыт, могуць сфарміравацца грамадска карысныя навыкі паводзін, маральныя звычкі і адпаведныя адносіны да любых праяў жыцця.

Эфектыўнасць народнага выхавання ў многім вызначалася тым, што дзяцей не рыхтавалі да дарослага жыцця, а ўключалі ў яго натуральна, паступова і арганічна. Дарослыя накіроўвалі дзейнасць дзяцей у неабходнае рэчышча, дапамагалі тым самым засвойваць адпаведныя нормы і прынцыпы супольнага жыцця, імкнуліся абудзіць у іх актыўнасць і прадаставіць як мага большую самастойнасць. Цікава адзначыць, што, па сцвярджэнні французскага даследчыка Філіпа Ар'еса, у

сярэднявеччы, напрыклад, наогул не існавала паняцця дзяцінства (цыт. па [7, с. 82]).

Характэрным для народна-выхаваўчай сістэмы з'яўляецца і тое, што дзеці не падвяргаліся дробнай апецы, старэйшыя не імкнуліся ўсё рабіць за іх, не накіроўвалі кожны крок, не спяшаліся з падказкай. У выніку развівалася самастойная актыўнасць. Наогул важны прыём ажыццяўлення метаду практыкаванняў — паступовае змяншэнне дапамогі з боку дарослых у авалоданні спосабамі самастойных дзеянняў.

У традыцыйнай педагогічнай культуры імпліцытна ўтрымліваюцца высновы аб значнай ролі пачуццяў чалавека як у фарміраванні маральнай свядомасці, так і ў арганізацыі адпаведных паводзін. Народная мудрасць геніяльна прадугадала высновы сучасных вучоных аб тым, што развіццё другой сігнальнай сістэмы (слоўна-знакавай) у значнай ступені залежыць ад дзейнасці першай сігнальнай сістэмы (вобразна-мастацкай). Таму развіццё вобразна-мастацкага мыслення надавалася вялікая ўвага ва ўсе перыяды дзяцінства.

В. Вітка пісаў, што "нельга не захапляцца мастацкім геніем народнай педагогікі, якая тысячагоддзямі стваралася не ў разумовых сентэнцыях, а ў спецыфічна мастацкіх формах, ва ўзлётна-крылатых магчымасцях вобразнага мыслення чалавека" (цыт. па [8, с. 16]). Ёсць адна вельмі важная акалічнасць, на якую павінны звярнуць увагу сучасныя навукоўцы і педагогі-практыкі: народная педагогіка ніколі не імкнулася расчляняць, раскладваць па палічках складаныя з'явы духоўнага быцця грамадства; тое, што нельга перадаць словам, адрасавалася вобразна-пачуцёваму ўспрыманню, і ад гэтага значна павялічвалася магчымасць духоўнага абагачэння асобы.

У народзе разумелі, што перанасычэнне выхаваўчага працэсу разнастайнымі маральнымі сентэнцыямі, павучаннямі гэтак жа шкодна, як і іх адсутнасць. Таму часта выкарыстоўваліся сродкі, якія, на першы погляд, не мелі ярка выражанага маральна-выхаваўчага ўхілу, але аказвалі пэўнае ўздзеянне на эмацыянальны стан, стваралі спрыяльныя ўмовы для фарміравання адпаведных рыс і якасцей. Так, у асобных забаўляючых, накіраваных "Сарока-варона", непасрэдна даецца павучальны ўрок заганнасці пэўных маральных якасцей, а ў многіх іншых у спакойнай, лірычнай форме раскрываюцца цікавыя сюжэты, якія настройваюць струны душы на жыццесцвярдзальныя ноты. Аналагічную функцыю выконвалі народныя песні і танцы, музыка і мастацтва.

Маральнасць індывіда — гэта праяўленне яго ўнутранага свету, інтэлектуальна-эмацыянальнай сферы. Таму ў аснове маральнасці ляжаць пера-

жытыя індывідам эмацыянальныя адносіны, якія сталі ўласнымі ў сілу разумова-пачуццёвага прыняцця пэўных ведаў. Народна-педагагічная мудрасць прадбачыла, што маральнасць пачынае фарміравацца на ўзроўні падсвядомасці, у сферы эмоцый, звычак, волі і характару. Па гэтай прычыне народныя метады і сродкі маральнага выхавання з даўніх часоў утрымліваюць у сабе ірацыянальныя элементы, шматлікія магічныя прыёмы, якія не выключаюць, а дапаўняюць педагагічную дзейнасць, ствараюць для яе спрыяльны фон.

Да цікавай высновы прыходзіць І.В.Суханаў, які сцвярджае, што "гісторыя маральнага выхавання кожнага народа ў вядомым сэнсе таксама мае трохступеньчаты характар — пераход ад правіл, увасобленых у звычых, да маральных нормаў, а затым і да прынцыпаў як ідэйнага зместу маральных традыцый" [4, с. 169]. Падобным чынам выглядаюць у народнай педагогіцы і этапы фарміравання маральнай свядомасці, калі спачатку выхаванне накіравана на арганізацыю канкрэтных дзеянняў і ўчынкаў, якія паступова пераходзяць у маральныя навукі і звычкі, што служыць трывалай асновай выпрацоўкі маральных перакананняў і прынцыпаў.

У народнай педагогіцы беларусаў, такім чынам, шырокі ўжытак знаходзяць метады і сродкі, якія фарміруюць маральнасць асобы праз уздзеянне на свядомасць і пачуцці, арганізацыю адпаведных практыкаванняў, гартванне волі і характару індывіда.

Важным структурным кампанентам, асновай многіх метадаў і сродкаў маральнага выхавання з'яўляецца родная мова. Менавіта яна дапамагае адначасова ўздзейнічаць на розум і сэрцы выхаванцаў. Таму многія даследчыкі нават лічаць, што "найстаражытнім і найгалоўным сродкам выхавання, якое ўтварыла шматвяковая выхаваўчая практыка народа, з'яўляецца роднае слова" [1, с. 8-9]. Сваю сілу слова дэманструе ў прыказках і прымаўках, казках і легендах, гутарках і павучаннях і інш. Нездарма беларусы гавораць: "Куляй пацэліш у аднаго, двух, а трапным словам у тысячу" [1, с. 18]. Вера народа ў чудадзейную сілу слова асабліва ярка праявілася ў замовах. Шырока выкарыстоўваюцца моўныя магчымасці ў такіх метадах, як унушэнні, растлумачэнні, парады, павучанні, гутаркі і інш.

Многім абавязана роднаму слову вусная народная творчасць, шматлікія творы якой з'яўляюцца дзейнымі сродкамі маральнага выхавання. Дабратворны ўплыў калыханак, забаўлянак, пачешак, лічылак, дражнілак, казак, песень досыць шырока асветлены ў этнаграфічных і этна-

педагагічных працах навукоўцаў. Напрыклад, Г.А.Барташэвіч адзначае маральна-выхаваўчую скіраванасць многіх калыханак. На думку вучонага, "праз учынкi, дзеяннi жывёл яны даюць уяўленнi аб жыццi, маральных, этычных нормах i правiлах " [9, с. 12]. Аўтар таксама пераканаўча даказвае, што асновы маралi засвойваюцца дзецьмi з дапамогай iншых жанраў дзiцячага фальклору. Так, у казках дабро абавязкова перамагае зло, вышэй за ўсё ставяцца духоўнае багацце, справядлівасць, праўдзiвасць, любоў да радзiмы, таварыская ўзаемадапамога; рашучым чынам асуджаецца несправядлівасць, здраднiцтва, гультайства, хлусня. Дарэчы, адзначаная вышэй шматкратнасць педагагічнага ўздзеяннi выразна праяўляецца ў вуснай народнай творчасцi. Па кампазіцыйнай будове многiя творы як бы паўтараюць iншыя, але ў той жа час дапаўняюць iх. Гэта дапамагае больш глыбока ўсвядомiць прычыннасць сувязей розных з'яў грамадскага жыцця i трывала засвоiць высновы народнай мудрасцi. Дзякуючы скандэнсаванасцi шматвяковай народнай мудрасцi, якая з геніяльнай дасканаласцю была ўвасоблена ў высокамастацкiя творы, фальклор адначасова ўздзейнiчаў на свядомасць i пачуццi выхаванцаў. Увесь жыццёвы шлях чалавека, практычна ўсе моманты яго жыцця адлюстроўвалiся ў фальклору, які штодзённа выконваў адну з важнейшых сваiх функцый — педагагічную.

Пэўная роля як маральна-выхаваўчаму сродку належыць народнаму этыкету — сукупнасці правіл паводзін і абыходжання, з дапамогай якіх рэгуляваліся адносіны паміж людзьмі. Народны этыкет садзейнічаў выхаванню такіх маральных якасцей, як павага да бацькоў і старэйшых, наогул да чалавека і яго годнасці, добразычлівасць, ветлівасць, сціпласць, гасціннасць і інш. У правілах этыкету беларусаў выразна праяўлялася пашана да працавітасці, хлеба, асуджаліся гультайства і лянота. Накладвалася табу на непрыстойныя паводзіны.

У народзе разумелі, што этыкет — гэта знешняе праяўленне маральнай культуры і ён не заўсёды адпаведна адлюстроўвае ўнутраны стан маральнасці асобы. Больш таго, часам маральна-духоўную беднасць спрабавалі схваць пад празмернай ветлівасцю і манернасцю. Таму народная прымаўка папярэджвае: "Дзе этыкету многа, там шчырасці мала" [5, с. 175]. Але гэта ні ў якім разе не павінна ўвогуле прыніжаць ролю народнага этыкету ў якасці дзейснага выхаваўчага сродку.

Надзвычай важнае месца ў маральным выхаванні займае метады прыкладу. Улічваючы схільнасць дзяцей да пераймальнасці, народная

педагогіка акцэнтуюе ўвагу на пастаяннай прысутнасці ў жыцці ўзораў для пераймання. Часта ў іх якасці выступаюць станоўчыя героі калыханак, казак, легендаў і іншых фальклорных твораў. Асабліва дзейсны ўплыў аказваюць прыклады з жыцця. Тут у якасці падобных узораў могуць быць бацькі, сваякі, аднавяскоўцы. Асабістаму прыкладу бацькоў народныя погляды адводзяць найважнейшае месца ў выхаваўчай сістэме. З маленства дзеці пераймаюць не толькі знешні бок паводзін бацькоў — манеры, жэсты, але і ўнутраны маральна-духоўны патэнцыял. Погляды, меркаванні, перакананні самым непасрэдным чынам пераходзяць у свядомасць нашчадкаў.

Эфектыўна выкарыстоўваюцца і адмоўныя прыклады як перасцярога аб недапушчальнасці пэўных учынкаў і паводзін, а таксама для раскрыцця шкоднасці набыцця асобных рыс і якасцей. Народная мудрасць прасякнута ідэяй, што ўсё ў жыцці ўладкавана прыродазгодна, і толькі ў людзей сустракаецца ненатуральная супярэчлівасць з першапачатковым светастварэннем. Спантанна ўсталёўваецца думка, што на шляху гадання дзяцей сустракаюцца розныя перашкоды. Таму галоўная задача выхавацеляў — з аднаго боку, ліквідаваць гэтыя школьныя ўздзеянні, а з другога — навучыць выхаванцаў самім распазнаваць і пераадоўваць жыццёвыя цяжкасці. У маральным удасканаленні асобы другі напрамак, безумоўна, быў больш эфектыўным і выніковым. Ён поўнасю адпавядаў асноўным пастулатам хрысціянскай педагогікі і надаваў маральнаму выхаванню дзейнасці і асобна арыентаваны характар. Нагадаем, як і ў народным фальклоры, так і ў біблейскіх творах героі, перш чым узяцца на вяршыні маральнай дасканаласці, пераадоўваюць шматлікія перашкоды, якія амаль заўсёды першапачаткова прывабліваюць да сябе шэрагам павярхоўных, мімалётных жыццёвых задавальненняў і асалод. Як часта на жыццёвым раздарожжы з'яўляўся камень ці слуп з надпісам: "Хто наедзе направа, той дабудзе сабе славу, хто налева, знойдзе багацце" [10, с. 282].

Істотнае месца ў выхаванні дзяцей займаюць гульні. Яны закладваюць асновы сяброўства, калектывісцкай арыентацыі, сумленнасці, праўдзівасці, выхоўваюць адказнасць за даручаную справу. Асабліва каштоўнасць гульні — у набыцці вопыту эмацыянальна асэнсаванага выбару спосабаў паводзін, паўтарэння і замацавання маральных учынкаў, абдумвання паводзін і г.д. Г. Вінаградкаў адзначае, што ў простых сялянскіх сем'ях усходніх славян існавала няпісанае правіла, згодна з якім дзеці павінны мець самую мінімальную колькасць цацак, нават самаробных [2, с. 12]. Такі

падыход садзейнічаў развіццю ў дзяцей неганарлівасці, акуратнасці, беражлівасці, павагі да тварэння чалавечых рук, устойлівасці адносінаў. Адносіны да цацак фарміравалі любоў як маральную рысу індывіда.

Многія гульні былі пабудаваны на адлюстраванні працоўнай дзейнасці, таму садзейнічалі выхаванню працалюбства, павагі да працы, працоўных людзей і інш. На першы погляд здаецца, што дарослыя не ўмешваліся ў дзіцячыя гульні, але гэта зусім не так. Яны ўшчувалі старэйшых, калі тыя крыўдзілі малодшых, растлумачвалі правілы гульні, а часам маглі і самі прымаць удзел у гульнях. Шэраг народных свят утрымлівалі элементы гульні, дзе традыцыйна ўдзельнічалі і дарослыя, і дзеці. У народзе пільна сачылі, каб гульні не ператвараліся толькі ў забавы, марнатраўства. Ёх колькасць і працягласць пастаянна рэгуляваліся: "Скончыў дзела, гуляй смела" [5, с. 97], "Гуляй, ды работу знай", "Гулі, ды не штодня" [5, с. 262].

Народная педагогіка ўлічвала імкненне дзяцей да пахвалы, таму для актывізацыі дзейнасці ў пэўным напрамку выкарыстоўваюцца заахвочванні і ўзнагароды. Нягледзячы на альтруістычнасць вяршынь маральнасці, у аснову іх фарміравання закладваўся разлік на атрыманне адпаведных узнагарод, задавальненняў як духоўных, так і матэрыяльных: "Што пасееш, тое і пажнеш" [5, с. 105], "Як ты да людзей — так і да цябе людзі" [5, с. 244], "Як гукнеш, так і адгукнецца" [5, с. 243].

Але трэба адзначыць, што метады заахвочванняў і адпаведных яму сродкі здаўна выкарыстоўваліся досыць асцярожна. Лічылася, што лепей не дахваліць, чым перахваліць, інакш будзе стварацца прыдатная глеба для фарміравання заганных маральных якасцей — ганарлівасці, фанабэрыстасці і інш.

Адыход жа ад агульнапрынятых паводзін, амаральнага ўчынку выклікалі асуджэнне, а часта і пакаранне. Народна-выхаваўчай практыкай быў распрацаваны шырокі арсенал адпаведных прыёмаў. Грамадская думка, ацэнка, выпрабаванні, саборніцтвы дапамагалі выяўляць і выпраўляць адхіленні ад правіл супольнага жыцця. Шырокі ўжытак сродкаў, якія стрымліваюць развіццё амаральных рыс і якасцей, абумоўліваецца яшчэ і ўяўленнем аб першапачатковай сапсаванасці маральнай прыроды чалавека, яе схільнасці да зла. Вось чаму народна-педагагічная мудрасць арыентуе на актыўнае выкарыстанне метадаў асуджэння і пакарання і адпаведных ім сродкаў — ад папрокаў і высмейвання недахопаў да фізічнага ўздзеяння на выхаванцаў. Фізічныя пакаранні былі надзвычай пашыраны. Больш таго, у народзе існа-

вала перакананне, што для дзяцей можа быць залішняй любоў і ласка, а не строгасць і розгі. Арыентацыя на стрыманасць пачуццяў, строгасць і нават суровасць у многім тлумачыцца імкненнем ураўнаважыць натуральную любоў і ласку да дзяцей, не дапусціць перарастання гадавання ў пеставанне. Асабліва яркім выразнікам такіх адносін да дзяцей быў бацька: "Бацька не матуля: не пацалуе і не прытуле", "Дзеці балуюцца ад матчынага блінца, а разумнеюць ад бацькавага дубца" [5, с. 118].

Каб менш ужываць пакаранні, звярталіся да напярэджанняў, перасцярог, пагроз і запалохванняў. Пэўную маральна-выхаваўчую функцыю выконвалі прыметы і павер'і. Так, лічылася, што калі будзеш смяцца з калекі, то сам станеш такім, калі разбурыш гняздо ластаўкі — будзеш рабым, і г.д. Страх адносіцца да адмоўных эмоцый чалавека, а баязлівасць, якая ў ім утрымліваецца, — загнанная маральная якасць. Аналіз жа народна-выхаваўчай сістэмы дазваляе зрабіць выснову, што гэтак жа, як любы яд у адпаведных дозах можа выкарыстоўвацца ў якасці лекаў, так і страх — у выхаваўчых мэтах. Але, як і ва ўсім іншым, тут павінна быць пачуццё меры і вельмі ўзважаны, удумлівы падыход. "Не паможа кіў, не дапаможа і кій" — сцвярджае народная мудрасць. Метады запалохвання абавязкова дапаўняліся іншымі, што садзейнічала фарміраванню адпаведных унутраных перакананняў. Згадаем, што страх перад Богам у народзе арганічна спалучаецца са шчырай любоўю да яго. А хіба можна адмаўляць выхаваўчае значэнне страху перад пакутамі ўласнага сумлення ў якасці рэгулятара маральных паводзін. Адсутнасць страху перад чым бы там ні было выклікае ў народзе рашучае асуджэнне. У сваю чаргу, вопыт паказвае, што перасычэнне страхам, непамернае

ўжыванне пакаранняў з'яўляюцца першапрычынай жорсткасці і насілля. Сур'ёзнай перасцярогай прыхільнікам жорсткіх метадаў выхавання гучыць парада: "Ад дубцоў дурнеюць, ад слоўцаў разумнеюць" [5, с. 112]. Па заключэнні сучаснага расійскага гісторыка педагогікі Г.Б.Карнетава, на самым пачатковым этапе станаўлення народнага выхавання ўсе яго метады і сродкі мелі непрымусовы і натуральны характар і поўнасьцю адсутнічалі фізічныя пакаранні [3, с. 103].

Практычна з часоў распаўсюджання хрысціянства і да 1917 г. дзейным сродкам маральнага выхавання з'яўлялася рэлігія. Хрысціянская этыка з яе арыентацыяй на агульнае дабро знаходзіла на беларускіх землях прыдатную глебу. З маленства дзеціам унушаліся хрысціянскія нормы супольнага жыцця. А ўсведамленне кожным, што за яго любымі дзеяннямі і нават намерамі назірае Усявышні, дапамагала фарміраванню адпаведных рыс і якасцей. Вера ў перамогу добра і справядлівасці рабіла рэлігію сапраўднай маральнай школай чалавецтва. Цяжкім грахам лічыліся нават злыя думкі, таму рэлігійны светапогляд ставіў эфектыўны заслон бездухоўнасці і амаральнасці. У беларусаў рэлігійныя абрады часта мірна суіснуюць з старажытнымі народнымі язычніцкімі звычаямі. Яркім прыкладам сінтэзу народнай і хрысціянскай этыкі з'яўляюцца духоўныя вершы, апавяданні, прытчы і іншыя творы, сюжэты якіх напоўнены агульначалавечым маральным зместам.

Аналіз этнапедагагічнай спадчыны беларусаў дазваляе зрабіць вывад, што ў маральным выхаванні выкарыстоўваўся досыць шырокі арсенал метадаў і сродкаў, таму што толькі ў сукупнасці, і гэта паказвае шматвяковы вопыт, яны могуць даць добры плён у дасягненні пастаўленых мэт.

1. Арлова Г.П. Беларуская народная педагогіка. — Мінск: Нар. асвета, 1993. — 120 с.
2. Виноградов Г.С. Народная педагогіка: отрывки и наброски // Сибирская живая старина. — 1926. — Вып.5.
3. Корнетов Г.Б. Становление воспитания как общественного явления / НИИ теории и истории педагогики. — М., 1992. — 103 с.
4. Суханов И.В. Обычаи, традиции и преемственность поколений. — М.: Политиздат, 1976. — 216 с.
5. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Склаў Ф. Янкоўскі. — 3-е выд., дапрац., дап. — Мінск: Навука і тэхніка, 1992. — 491 с.
6. Рувинский Л.И. Нравственное воспитание личности. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. — 184 с.
7. Кошелева О.Е. История детства: опыт зарубежной историографии // Педагогика. — 1996. — № 3. — С. 81-87.
8. Азбука души: Традицыя, пошук, эксперымент. — Мінск: Маст. літ., 1998. — 366 с.
9. Барташевич Г.А. Белорусский детский фольклор (стихотворные жанры): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.09. — Киев, 1974.
10. Бел. народныя казкі / Склалі Г.А. Барташэвіч, К.П. Кабашнікаў. — Мінск: Навука і тэхніка, 1981. — 480 с.